

Beck, U. Co je to globalizace.
Brno: CDK, 2007, s. 9-22,
27-39, 52-61.

CO JE TO GLOBALIZACE?

Omyly a odpovědi

Ulrich Beck

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Beck, Ulrich, 1944–

Co je to globalizace? : omyly a odpovědi / Ulrich Beck ; [z německého originálu ... přeložil Marek Pavkal]. – 1. vyd. – Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. – 191 s. – (Sociologická řada ; sv. 4)

Název originálu: Was ist Globalisierung?

ISBN 978-80-7325-123-9

316.422 * 323.1:342.1 * 334.726 * 330.35 * 339.9

- globalizace
- národní stát
- nadnárodní společnosti
- ekonomický růst
- světová ekonomika
- studie

339.7/.9 – Světová ekonomika a mezinárodní finance [4]

Kniha vychází s laskavou podporou Goethe-Institut.

Obraz na obálce: Giacomo Balla – z cyklu *Compenetrazione*

© Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1997

© Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007

ISBN 978-80-7325-123-9

PŘEDMLUVA

Tato kniha chce v neschůdném terénu debaty o globalizaci ukázat a objasnit její mnohoznačnost, její mnohosmyslnost, její (zřídka rozlišované) dimenze; chce odhalit myšlenkové pasti a umožnit, aby bylo možné se jim vyhnout, především však chce tímto způsobem otevřít horizont pro politické odpovědi na globalizaci. V centru tedy jasně stojí dvojí otázka: Co znamená globalizace a jak je možné globalizaci politicky regulovat?

V souvislosti s tímto výzkumem vznikly dva diskusní svazky, v nichž jsou dokumentovány a prezentovány různé tematické okruhy, výsledky a kontroverze týkající se globalizace na základě „klasických“ a nových textů. Souhrnně se jedná o tato témata:

- *politika globalizace;*
 - *perspektivy světové společnosti – kontroverze, konflikty, paradoxy.*
- Dokončení knihy mi bylo umožněno především díky Distinguished Research Professorship, které mi bylo nabídnuto Carthickou univerzitou ve Walesu a které jsem realizoval v zimním semestru 1995/1996. Tento text by však nemohl vzniknout bez navýsost podnětných diskusí s Barbarou Adamovou, Martinem Albrowem, Jörgem Dürschmidtem, Anthony Giddensem, Davidem Heldem, Scottem Lashem, Johnem Thompsonem, Robinem White-Groven, Helen Wilkinsovou, Bryanem Wynnem a mnoha dalšími, především však – jako vždy – s Elisabeth Beck-Gernsheimovou. Jím všem na tomto místě děkuji.

OBSAH

Předmluva	5
První díl	
ÚVOD	7
I. Virtuální daňový poplatník.....	9
II. Mezi světovým hospodářstvím a individualizací ztrácí národní stát svou suverenitu: Co dělat?	16
III. Šok z globalizace: opožděná diskuse.....	23
Druhý díl	
CO ZNAMENÁ GLOBALIZACE? DIMENZE, KONTROVERZE, DEFINICE	27
IV. Otevření světového horizontu: K sociologii globalizace	35
1. Sociologie jako síla intelektuálního řádu – kontejnerová teorie společnosti.....	36
2. Nadnárodní sociální prostory	40
3. Logiky, dimenze, důsledky globalizace.....	44
V. Nadnárodní občanská společnost: Jak vzniká kosmopolitní pohled?	80
1. Mezibilance: „metodologický nacionalismus“ a jeho vyvrácení.....	80
2. Symbolicky inscenovaný masový bojkot: občanské iniciativy a globální subpolitika.....	84
3. Místní polygamie: být ženatý s více místy je vstupní branou globalizace do vlastního života.....	88
4. Jak je možná interkulturní kritika?	93

VI. Kontury světové společnosti: konkurující si perspektivy.....	103
1. Třetí kultury nebo globální občanská společnost?	104
2. Kosmopolitická demokracie	109
3. Kapitalistická světová společnost	112
4. Světová riziková společnost: klec moderny se otevírá	115
5. Světová společnost jako nedemokraticky legitimovaná politika	118
6. Výhled: nadnárodní stát	125

TŘETÍ DÍL

OMYLY GLOBALISMU

1. Metafyzika světového trhu	136
2. Takzvaný volný světový obchod	137
3. Máme hospodářsky co do činění (ještě) s internacionalizací, ne s globalizací.....	137
4. Dramaturgie rizika	139
5. Nepolitčnost jako revoluce.....	140
6. Mýtus linearity	142
7. Kritika katastrofického myšlení	143
8. Černý protekcionismus.....	144
9. Zelený protekcionismus.....	145
10. Rudý protekcionismus	146

ČTVRTÝ DÍL

ODPOVĚDI NA GLOBALIZACI.....

1. Mezinárodní spolupráce	152
2. Nadnárodní stát nebo „inkluzivní suverenita“	154
3. Podlínictví na kapitálu.....	159
4. Nová orientace vzdělávací politiky.....	159
5. Jsou nadnárodní podnikatelé nedemokratičtí, antidemokratičtí?	161

6. Spojenectví pro občanskou práci.....	163
7. Co přijde po národě vyvážejícím Volkswageny? Nové kulturně-ekonomicko-politické stanovení cílů.....	165
8. Experimentální kultury; zákoutí trhy a společenská sebeobnova.....	170
9. Veřejní podnikatelé, samozaměstnavatelé.....	174
10. Společenská smlouva proti exkluzi.....	175
VII. Evropa jako odpověď na globalizaci.....	180
VIII. Výchled: zánik à la carte – brazilianizace Evropy.....	185
Doporučená literatura.....	187

I. VIRTUÁLNÍ DAŇOVÝ POPLATNÍK

S pokojným pádem berlinské zdi a zánikem sovětské říše mnozí očekávali nastávající konec politiky. Věřilo se, že jsme se dostali do éry mimo socialismus a kapitalismus, utopii a emancipaci. Od té doby jsou podobná loučení s politickým málo častá. V současnosti totiž strašák „globalizace“, neodmyslitelný v každém veřejném projevu, nesvědčí o konci politiky, nýbrž o úniku politiky z kategoriálního rámce národního státu, ba přímo z rolové schématky toho, co je považováno za „politické“ a „ne-politické“ jednání. Jelikož až už rétorika globalizace obsahuje odkazuje na cokoli (hospodářství, trhy, konkurenci pracovních sil, produkci, zboží a služby, finanční toky, informace, životní styl), v každém případě se ukazují politické důsledky, které způsobuje výskyt *ekonomických* rizik globalizace. Instituce průmyslové společnosti, jež se zdály být zcela uzavřeny politickému regulování, mohou být „prolomeny“ a otevřeny politickému zásahu – premisy sociálního státu a důchodového systému, sociální pomoci a komunální politiky, infrastruktury, organizované moci odborů, mezipodnikového systému vyjednávání o tarifové autonomii, stejně tak jako vydaje státu, daňový systém a „daňová spravedlnost“ – všechno se taví v novém žaru globalizace do (předpokladu) politické regulovatelnosti. Všichni společenští aktéři musejí reagovat, odpovídat na to tak či onak; přičemž odpovědi typicky nekopírují pravolevou schematiku politického jednání.¹

Lze říci, že tím, co pro dělnické hnutí 19. století znamenala třídní otázka, je pro nadnárodně působící podniky přelomu 20. a 21. století otázka globalizace. Ovšem s tím podstatným rozdílem, že dělnické hnutí jednalo jako *protimoc*, zatímco globální podniky jednají zatím *bez* (nadnárodní) protimoci.

¹ K tomu Giddens, A.: *Jenseits von Links und Rechts*. Frankfurt/M. 1997.

Proč znamená globalizace politizaci? Protože příchod globalizace umožňuje podnikatelům a jejich svazům rozložit a znovudobýt politickou a sociálněstátní jednacímoc demokraticky organizovaného kapitalismu. Globalizace umožňuje to, co možná v kapitalismu latentně platilo vždy, ale ve stadiu jeho sociálněstátního a demokratického zkracení bylo skryto: že podniky, především ty globálně působící, mají nejenom klíčovou roli při utváření hospodářství, ale společnosti vůbec – ať už „pouze“ tím, že společností mohou odebrat materiální zdroje (Kapitál, daně, pracovní místa).

Globalně jednající ekonomika podkopává základy národního hospodářství a národních států. Proto je iniciována subpolitizace zcela nového rozměru a s nepředvídatelnými důsledky. Jde o to nově kole starých rozporů elegantně odsunout „práci“ na historickou odstavňnou kolej; ale také a především o to dát výpověď „ideálnímu totálnímu kapitalismu“; jak Marx nazval stár; tedy osvobodit se z pout práce a státu, která vznikla v 19. a 20. století.

„Všechno stavovské, všechno tradiční, všechno zkosnatělé a zkosnatělé zmižij,“ takřka otevřeně jása Marx už v *Komunistickém manifestu* nad revolučním potenciálem kapitálu. „Stavovské“ je nyní sociálněstátní a odborová organizace práce a „zkosnatělé a zkosnatělé“ jsou byrokratické normy a daňová břemena (národního) státu. Přitom efektivita a elegance odůvodněně leží v nových dimenzích globalizační „politiky reálné nutnosti“.

Protože nikoli zájmová politika podniků, jak se o tom všude mluví, nýbrž „globalizace“ prý vynucuje omen trpký zlom a onu cézuru. Podle „zákona“ globálního trhu se ostatně musí učinit Ne-A, aby bylo dosaženo A: například radikálně zrušit nebo přemístít pracovní místa, aby na daném území byla zajištěna pracovní místa. Právě proto, že práce může a musí být omezena, aby se zvyšovaly zisky, mění se běžná politika potají ve svůj opak. Ten, kdo nyní roztáčí hospodářský růst, na konci *stimuluje* nezaměstnanost. Ten, kdo snižuje daně, aby zvyšoval šance na zisk, možná rovněž *stimuluje* nezaměstnanost. Politické a společenské parametry transnacionálního hospodářství, které musí lákat a odměňovat „odbouráváním investičních překážek“ (rozumějí: s odbouráním ekologických, odborových, sociálněstátních, daňových regulí), aby bylo *odstraňováno* stále více práce a tímto způsobem se stále stupňovala výroba a zisky, musejí ještě být vědecky prozkoumány a politicky absorbovány.

To znamená: inscenace globalizace jako faktoru hrozby, tedy politika globalizace, není zacílena jen na to, aby odstraňovala odborová, nýbrž i *národněstátní* pouta, stimuluje oslabování národněstátní politiky. Rétorika důležitých reprezentantů hospodářství vůči sociálněstátní politice a jejím zástupcům je jednoznačná. V konečném důsledku jde o odstranění státního zájmu a aparátu, o uskutečnění tržně-anarchistické utopie *minimálního* státu. Přičemž k tomu přistupuje – dostatečně paradoxně – to, že na globalizaci se často odpovídá renacionalizací.

To, že pod vládkou globalizace neide „o křk“ jen odborům, ale i politice a státu, je podceňováno. Politické různých stran, překvapení a fascinování „institucionálním změkčovadlem“ globalizace, teprve nejasně začínají tušit, že se, jak píše Marx, mají stát svými vlastními „hrobníky“. Na mě každopádně působí bezděky ironicky, jak někteří politikové volají, že chtějí víc trhu, víc státu a ještě víc trhu, a očividně si nevšímají, že tímto způsobem umrtvují svůj vlastní zdroj životní síly; že si utahují kohoutek, z něhož tečou peníze a moc. Zažil někdo tak bezstarostně a veselé provedení veřejné sebevraždy?

Ná čím se zakládá nová moc nadnárodních podniků? Z čeho vzniká, jak se zvyšuje její strategický potenciál?

Je to zásah do materiálních tepen moderních národněstátních společností, který se odehrává bez revoluce, bez změn zákona, či dokonce ústavy, jen při pokračování normálního stavu, takřkajíc jako *business as usual*.

Zaprvé mohou nadnárodní podniky *exportovat pracovní místa* tam, kde jsou náklady a cena za nasazení pracovní síly co možná nejnižší.

Zadruhé jsou schopny (na základě informačně-technicky generované blízkosti a sousedství po celém světě) rozložit výrobky a služby a *vyrábět je na různých místech světa* tak, že národní a firmovní etikety musejí být považovány přímo za mystifikaci.

Zatřetí jsou schopny postavit národní státy nebo jednotlivá místa produkce proti sobě, a tímto způsobem provozovat „globální čachry“ o nejlévnější daňové podmínky a nejpříznivější infrastrukturu podniků; stejně tak mohou „trestat“ národní státy, pokud je považují za „drahé“ nebo „nepřátelské vůči investicím“.

Konečně začtvrté mohou ve vypěstovaném a kontrolovaném houšit globální produkce *automaticky rozlišovat mezi místem*

investic, místem produkce, místem zdanění a místem bydliště a stavět je proti sobě. Výsledek: vedení může žít a bydlet tam, kde to je nejkrásnější, a platit daně tam, kde jsou nejlévnější.

Zapamatujme si: všechno jde bez záahu nebo debaty v parlamentu, bez opatření vlády, bez změny zákona; ba není pro to žádnou jakákoli veřejná debata. To ospravedlňuje pojem „subpolitika“³ – ne jako (teorii) spiknutí, nýbrž jako dodatečné možnosti jednání a moci mimo politický systém, které se podnikům působícím v rámci světového hospodářství zvyšují. Mocenská rovnováha, mocenská smlouva první průmyslově-spoolečenské moderny je vypovězena a – mimo vládu a parlament, veřejnosti a soudy – je přepsána v režii hospodářského jednání. Přejchod do ještě nedojeté, ale v každém případě společenská pravidla hry nově píšící politiky globalizace se odehrává se zdáním normality a s legitimací toho, co se tak jako tak děje – modernizace.

Národní stát je teritoriální stát, tzn. jeho moc se zakládá na vazbě na určité místo (v kontrole nad členstvími, v definici platných zákonů, obraně hranic atd.). Světová společnost, která se v důsledku globalizace rozčlenila do mnoha (nejen) ekonomických dimenzí, podkopává, relativizuje národní stát, protože rozmanitá, místně nevázaná množina sociálních okruhů, komunikačních sítí, tržních vztahů, životních způsobů překračuje teritoriální hranice národních států. To se ukazuje na všech pilířích národnostní autority: daních, policejních svrchovaných úkoloch, zahraniční politice, vojenské bezpečnosti. Podívejme se kupříkladu na daně.

U výběru daní jde nikoli o jeden z mnoha principů, ale o vlastní princip národnostní autority. Tato daňová suverenita je svázána s kontrolním přístupem k hospodářským aktivitám na určitém teritoriu – což je premisa, která je v souvislosti s globálně-ekonomickými možnostmi jednání stále fiktivnější. Podniky mohou produkovat v jedné zemi, v druhé platit daně, ve třetí vyžadovat státní výdaje ve formě infrastrukturálních opatření. Osoby se staly mobilními a důvtipnějšími, pokud jde o hledání a využívání škvír v národnostních zachytých sítích za cílem zbohatnutí nebo pokud disponují žádavými kompetencemi, aby své pracovní schopnosti nasadily tam, kde je to pro ně nejvýhodnější; nebo konečně, pokud jsou chudé, aby pronikly tam, kde je

² K pojmu „subpolitika“ viz blíže: Beck, U.: *Die Erfindung des Politischen*. Frankfurt/M. 1993, Kap. V, s. 149–171.

láká obraz mléka a strdí. Oproti tomu se pokusy národních států uzavřít se zamotávají do rozporů. Pokud totiž chtějí obstát ve světově-spoolečenské konkurenci, musejí jednotlivé země lákat kapitál, lidi, know-how.

Gladiátoři hospodářského růstu, o které se ucházejí politické, podkopávají autoritu státu, když si sice nárokují jeho služby, ale odmítají mu platit daně. Plikantní je to, že právě ti nejobhatší se stávají *virtuálními plátcí daní* a jejich bohatství je dáno v neposlední řadě virtuozitou virtuála. Podrývají (většinou) legálním, ale nelegitímním způsobem demokratické obecné blaho, které si sami nárokují.

Časopis *Fortune*, jenž pravidelně zveřejňuje seznam 500 nejbohatších podniků světa, s jásotem oznamuje, že tyto firmy „překračují hranice, aby dobyly nové trhy a pohlily místní konkurenci. Čím více zemí, tím větší zisk. Zisky 500 největších podniků stouply o 15 procent, jejich obraty pouze o 11 procent.“³

„Zisky nahoru, pracovní místa pryč,“ píše *Der Spiegel*, „hospodářský zážrak zvláštního druhu straší stát. Do podniků přišla nová generace konkernových ředitelů: podle amerického vzoru vzdávají hold kultu akcií. Co je fatální: burza odměňuje jobkillery.“⁴

Podnikatelé objevili kámen moudrců. Nová čarovná formule zní: *kapitalismus bez práce plus kapitalismus bez daní*. Příjmy státu z daně z příjmu právnických osob, daně ze zisku podniků, klesl od roku 1989 do roku 1993 o 18,6%; podíl této daně na celkových daňových příjmech se zmenšil taktéž na polovinu. „Sociální síť musí být změněna a musí získat nové základy,“ argumentuje André Gorz. „Avšak při této změně – nikoli likvidaci – je nutné se také ptát, proč se podle všeho stala neřancovatelnou. Země EU v posledních dvaceti letech zbohatly o padesát až sedmdesát procent. Hospodářství roste mnohem rychleji než počet obyvatel. Přesto platí EU nyní dvacet milionů nezaměstnaných, padesát milionů chudých a pět milionů bezdomovců. Co se stalo s přírůstkem bohatství? Ze Spojených států se ví, že z hospodářského růstu samotného zbohatne deset nejobhatších procent obyvatel.“

³ *Fortune*, New York, 5. 8. 1996 cit. dle Clairmont, F. F.: Endlose Profite, endliche Welt. In: *Le Monde diplomatique*, 11. 4. 1997, s. 1; tam také data o transnacionálním vývoji.

⁴ *Der Spiegel*, 12/1997, s. 92–105; tam také data o zmmohonosbení zisku při dramatickém snižování zaměstnaných.

Těchto deset procent získá devadesát šest procent přírůstků bohatství. Tak zlé to v Evropě není, ale není to ani o mnoho lepší.

V Německu zisky podniků od roku 1979 vzrostly o 90 %, mzdy zdvojnásobily; příjem z daně ze mzdy se v průběhu posledních deseti let polovinu. Tvoří již pouze třináct procent celkového příjmu z daní. V roce 1980 to bylo ještě pětadvacet procent; v roce 1960 dokonce pětaticet. Kdyby zůstal na pětadvacet procentech, získal by stát v posledních letech ročně o 86 miliard německých marek více.

Podobný vývoj je i v jiných zemích. Většina nadnárodních firem, jako Siemens nebo BMW, už doma neplatí daně... Pokud se zde nic nezmění... lidé si právem nenechají líbit, že se jim omezují sociální služby, důchody, platy.⁵⁵

Nadnárodní podniky se předhánějí v rekordních ziscích – a v masivním snižování počtu pracovních míst. V jejich výročních zprávách management prezentuje pohádkové zisky. Mezitím politikové, kteří mají ospravedlňovat skandální masovou nezaměstnanost, tlačí na další snižování daní většinou v marne naději, že z nového bohatství bohatých ukápnou aspoň několik pracovních míst.

V důsledku toho roste potenciál konfliktu – i uvnitř hospodářského tábora, totiž mezi virtuálními a *reálnými* plátcí daní. Zatímco nadnárodní korporace mohou uniknout národnostatnímu zdanění, musejí menší a střední podniky, které vytvářejí většinu pracovních míst, krváčet v nově nastavené palečnické daňové byrokracie. To je ironie dějin, že právě *poražení* globalizace v budoucnu mají platit všechno, sociální stát i fungující demokracie, zatímco *vítězové* globalizace dosahují pohádkových zisků a využívají se ze zodpovědnosti za demokracii budoucnosti. Z toho vyplývá: velká otázka sociální spravedlnosti musí být ve věku globalizace teoreticky a politicky nově zpracována.

Také rozpory „kapitalismu bez práce“ jsou však hmatatelné. Manažeři nadnárodních koncernů přemísťují administraci do jižní Indie, ale své děti posílají do veřejně financovaných, špičkových evropských univerzit. Vůbec je nenapadne odstěhovat se tam, kde budují pracovní místa a platí nižší daně. Sami pro sebe si samozřejmě nárokují drahá politická, sociální a občanská

⁵⁵ André Gorz v interview ve FAZ z 1. srpna 1997, s. 35.

základní práva, jejichž veřejné financování torpédují. Navštěvují divadla. Vychutnávají si nákladně udržovanou přírodu a krajinnu. Pohybují se po relativně bezpečných evropských metropolitách. Svou na zisk orientovanou politikou však zároveň podstatně přispívají k tomu, že tento evropský způsob života se rozkládá. Smíme vědět, kde budou oni nebo jejich děti chít žít, až stát a demokracie v Evropě již nebudou financovatelné?

Co je dobré pro „Deutsche Bank“, už dávno není dobré pro Německo. Nadnárodní podniky se vzdalují národnostatnímu rámci a de facto vypovídají loajalitu národnostatním aktérům. Tím ale také klesá *vnitřní* stupeň sociální integrace v každé zemi, a sice o to více, čím silněji byl založen čistě hospodářsky. Právě dobře vypořizované sociální státy se dostávají do zrádného viru: musejí své kodifikované služby – brzy bude jen v Německu pět milionů registrovaných nezaměstnaných – vyplácet pro stále více lidí a zároveň ztrácet kontrolu nad daněmi, protože nadnárodní podniky v pokeru o jejich lokální umístění získaly nepřekonatelné trumfy. Necháávají se čtyřnásobně subvencovat – jednak tak, že optimalizují infrastrukturní opatření, zadržují tak, že inkasují subvence, zatřetí tak, že minimalizují daně, a začtvrté tak, že externalizují náklady na nezaměstnané.

Vír stahující dolů, do kterého se dostal sociální stát, nevyplývá pouze z mizejících zdrojů při exponenciálně rostoucích výdajích, nýbrž i z toho, že chybějí pacifikační prostředky; zatímco se zároveň stále více otevírají nůžky mezi chudými a bohatými. Poněvadž národnostatní rámec ztrácí soudržnost, vítězové a poražení globalizace už taktikajíc nesedí u jednoho stolu. Noví bohatí už nové chudé „nepotřebují“. Organizovat vyrovnání mezi nimi je těžké už jen proto, že chybí společný rámec, v němž by mohl být tento hranice přetračující konflikt zobrazen a regulován.

Není těžké to vylíčit: opět vystupuje konfliktní logika kapitalistické hry s nulovým součtem, zatímco státní tišivé prostředky mizejí, aby nechaly růst koláč hospodářského přírůstku.

Tak je model první národnostatní moderny, jenž je zamýšlen a organizován v jednotě kulturní identity („lid“), prostoru a státu, zpočtybněn, aniž by na obzoru byla nová jednota obyvatel, země a světového státu, nebo aniž by byla žádoucí.

II.

MEZI SVĚTOVÝM HOSPODÁŘSTVÍM A INDIVIDUALIZACÍ ZTRÁCÍ NÁRODNÍ STÁT SVOU SUVERENITU: CO DĚLAT?

Důsledek je nablédnutí: projekt moderny, jak se zdá, zkrachoval. Jako první vystavili nároku rozumu a racionality vědy s chutí a energií úmrtní list filozofové postmoderny. To, co se vydává za západní univerzalizismus osvícenství a lidských práv, není nic jiného než hlas „mrtvých starých bílých mužů“, kteří potlačují práva etnických, náboženských a sexuálních menšin, zatímco absolutně prosazují své partikulární „metavyprávění“.

Prostřednictvím sekulárního trendu *individualizace*, tak to budeme dále nazývat, je sociální tmel čím dál tím poréznější, společnost ztrácí své kolektivní sebevědomí a tím svou politickou schopnost jednání. Hledání politických odpovědí na velké otázky budoucnosti už nemá subjekt, už nemá místo.

Hospodářská globalizace v tomto temném výhledu jen dokončuje to, co je stimulováno prostřednictvím postmoderny intelektuálně a prostřednictvím individualizace politiky – rozklad moderny. Diagnóza zní: *kapitalismus je nezaměstnaný a způsobuje nezaměstnanost*. Tím se rozpadá historický svazek mezi tržním hospodářstvím, sociálním státem a demokracií, který dosud integroval a legitimoval západní model, národněstátní projekt moderny. Z tohoto pohledu jsou neoliberalové likvidátory Západu – i když vystupují jako jeho reformátoři. Ženou, pokud jde o sociální stát, demokracii a veřejnost, modernizaci do náruče smrti. Zánik však začíná v hlavě. Fatalismus je také jazykové utrpení.

Než skočíme z Eiffelovy věže, měli bychom jít k lingvistovi. „Pojmy jsou prázdné, už neuchopují, neosvětlují, neroznicují. Šed, do které je zahalen svět... má možná svůj důvod v úpadku slov.“¹

¹ Beck, U.: *Väter der Freiheit*. In: Beck, U. (ed.): *Kinder der Freiheit*. Frankfurt/M. 1997, s. 377.

To, co vypadá jako rozklad, by mohlo, pokud se překonají ortodoxie, na nichž zkrachovala první moderna, být proměněno do příchodu druhé moderny.²

V knize *Kinder der Freiheit* jsem se pokusil ukázat, že s takzvaným „rozpadem hodnot“ končí snad kolektivní ortodoxie politického jednání, ale ne politické jednání. Paralelně s tím, jak postupně blednou sociálně-morální míleu, se totiž tvoří základy životního světa *pro-světoběžanský republikanismus*, v jehož centru stojí svoboda jednotlivce.

Je ovšem těžké pozvednout svůj hlas proti velmoci světového trhu. Možné je to pouze za předpokladu zničení představy velmocenského světového trhu, jež vládne v hlavách a ochromuje veškeré jednání. V této knize bych chtěl vystoupit proti megastrašidlu, které obchází Evropou se sekeromlatem rozlišování, a to mezi *globalismem* na jedné straně a *globalitou* a *globalizací* na straně druhé. Toto rozlišování slouží k prolomení *teritoriální ortodoxie politického a společenského*, jež vznikla s národněstátním projektem první moderny a je stanovena kategoriálně-institucionálně absolutně.

Globalismem označují chápání, podle něhož světový trh vytěsňuje nebo nahrazuje *politické jednání*, tzn. ideologii panství světového trhu, ideologii neoliberalismu. Ta postupuje mono-

² Pater semper incertus. Ve věci pojmu „druhá moderna“ vypukl v tisku hořký boj o otcovství. Být-ctován a Být-čten však nejsou dostatečným důvodem pro originalitu a podezření. *Na cestě k druhé moderně*, tak zní – do slovně – název mnou vydávané řady. *Na cestě k jiné moderně*, tak zní podtitul mé knihy *Riziková společnost*, která byla vydána roce 1986 v nakladatelství Suhrkamp. I tady už se rozlišuje mezi „jednoduchou“ a „reflexivní modernizací“, „první“ a „druhou“ modernou – jako ve všech knihách, které vyšly potom. *Die Erfindung des Politischen* (vyšlo 1993 v nakladatelství Suhrkamp) se nejprve mělo jmenovat *Mimo levici a pravici*, potom *Druhá moderna*; to bylo z rozličných důvodů zavrženo. Mimochodem, možná hraje význam, který se přikládá nějakému pojmu, nepatrnou roli. Také obsahově existuje velká blízkost mezi *druhou modernou* a *jinou modernou*. Témata této knižní řady – individualizace, ekologická krize, společnost bez práce, ba sama globalizace – jsou centrálními tématy již *Rizikové společnosti*. Vím, že hned zazní nářek: „Takže nic nového...!“ Pokud existuje terminologická přibuznost, pak s pojmem „nedokončená moderna“, který razí Jürgen Habermas. Viz též Habermas, J.: *Jenseits des Nationalstaats?* In: Beck, U.: *Politik der Globalisierung*. Frankfurt/M. 1997.

kauzálně, ekonomisticky, zjednodušuje multidimenzionalitu globalizace na jednu, hospodářskou dimenzi, která je myšlena navíc ještě lineárně, a o všech ostatních dimenzích – ekologické, kulturní, politické, občansko-spoločenské globalizace – hovoří pouze jako o podřízených dominantci světového tržního systému, pokud vůbec. Samozřejmě se tím nemá popřít nebo omezit ústřední postavení hospodářské globalizace ani opce a vnímání podnikových aktérů. Ideologické jádro globalismu spočívá spíše v tom, že je zde likvidována základní diference první moderny, totiž mezi politikou a hospodářstvím. Centrální úkol politiky vytrýcht právní, sociální a ekologické rámcové podmínky, za nichž je hospodářské jednání vůbec společensky možné a legitimní, mizí ze zorného pole, nebo je zpronevěřen. Globalismus předpokládá, že taková komplexní struktura jako Německo – tedy stát, společnost, kultura, zahraniční politika – může být vedena jako podnik. Jedná se v tomto smyslu o imperialismus ekonomiky, v němž podniky vyžadují rámcové podmínky, za nichž mohou optimalizovat své cíle.

Pozoruhodné je to, že vůbec a jakým způsobem takto vzniklý globalismus hypnotizuje své protivníky. Neexistuje pouze *pozitivní* globalismus, nýbrž i *negativní* globalismus, který se, přesvědčen o neodvratné dominanci světového trhu, utká do různých forem protekcionismu:

Černí protekcionisté oplakávají rozpad hodnot a ztrátu významu všeho národního, ale paradoxně stimulují neoliberalní destrukci národního státu.

Zelení protekcionisté považují národní stát za vyhynutím ohrožený biotop politiky, který chrání standardy životního prostředí vůči tlakům světového trhu, a proto je hoden ochrany jako ohrožená příroda.

Rudí protekcionisté ještě jednou, pro všechny případy, oklepali prach z kostýmů třídního boje; pro ně je globalizace jiné slovo pro „přece jsme měli pravdu“. Oslavují svátek marxistického znovuzkřížení. Ide ovšem o utopicky osleplou neústupnost.

Od těchto léček globalismu se odlišuje to, co – v návaznosti na anglosaskou diskusi – chci nazvat globalitou a globalizací.

Globalita znamená: *žijeme už dávno ve světové společnosti*, a to v tom smyslu, že představa uzavřených prostorů se stala fiktivní. Žádná země, žádná skupina se nemůže uzavřít vůči ostatním.

Díky tomu na sebe narážejí rozličné ekonomické, kulturní a politické formy a samozřejmě, i západního modelu, se musejí nově *ospravedlňovat*. Přitom „světová společnost“ znamená celek sociálních vztahů, které nejsou integrovány v národnostními politice, ani nejsou jejím prostřednictvím integrovány či *definovány* (definovatelné). Přitom klíčovou roli hraje (národně-masmediálně inscenované) sebevnímání, takže světová společnost (v užším smyslu), – aby bylo navrženo (i politicky relevantní) operační kritérium – znamená *vnímání, reflexivní* světovou společnost. Otázka, jak dále existuje, může pak být (podle Thoma-sova teoretému, podle kterého se lidé stanou tím, za co se považují) přeměněna do otázky, jak a nakolik se lidé a kultury světa *vnímají* ve vztahu k sobě a nakolik je toto světově-spoločenské sebevnímání relevantní pro chování.

„Svět“ v sousloví „světová společnost“ znamená pak *diferenci, mnohost*, a „společnost“ znamená *ne-integrovanost*, takže lze (s M. Albrovem) světovou společnost chápat jako *mnohost bez jednoty*. To předpokládá – jak bude rozvedeno v této knize – velmi rozličné: nadnárodní formy produkce a konkurenci pracovních trhů, globální zpravodajství v médiích, nadnárodní bojkoty zboží, nadnárodní formy života, „globálně“ vnímané krize a války, vojenské a mírové využití atomové energie, ničení přírody atd.

Globalizace znamená oproti tomu *procesy*, v jejichž důsledku jsou národní státy a jejich suverenity *podkopávány* a vzájemně spojovány prostřednictvím nadnárodních aktérů, jejich mocenských šancí, orientací, identit a sítí.

Podstatný rozlišovací znak mezi první a druhou modernou je *nezvratnost vzniklé globality*. To znamená: existují vedle sebe různé *vládní logiky* ekologické, kulturní, hospodářské, politické, občansko-spoločenské globalizace, které nejsou redukovatelné nebo kopírovatelné, nýbrž všechny musejí být zkoumány a chápány pro sebe a ve svých interdependencích. Klíčovou domněnkou je to, že teprve díky tomu se otevírá rozhled a prostor *politického* jednání. Proč? Protože pouze tak může být zlomeno depolitizující kouzlo globalismu, protože teprve v perspektivě multidimenzionality globality se hroubí globalistická ideologie reálné nutnosti. Co však činí globalitu nezvratnou? Osm důvodů – prozatím jen v heslech:

1. Geografická expanze a zvyšující se interakční hustota mezi národního obchodu, globální propojení finančních trhů a růst moci nadnárodních koncernů.
2. Informačně- a komunikačně-technologická permanentní revoluce.
3. Univerzálně prosazované *nároky* na lidská práva – tedy princip demokracie (alespoň formální).
4. Obrazové toky globálního kulturního průmyslu.
5. Postinternacionální, polycentrická mezinárodní politika – vedle vlády existují nadnárodní aktéři (koncerny; nevládní organizace, Organizace spojených národů), jejichž moc a počet roste.
6. Otázky globální chudoby.
7. Globální ničení životního prostředí.
8. Transkulturní konflikty doma.

Za těchto podmínek získává sociologie nový význam, totiž jako výzkum toho, co znamená lidský život v pasti, již se stal svět. Globalita označuje skutečnost, že od nynějška není nic, co se odehrává na Zemi, jenom místně ohraničený proces, nýbrž že všechny objevy, vítězství a katastrofy se týkají celého světa a my musíme naše životy a jednání, naše organizace a instituce reorientovat a reorganizovat na základě „lokálně-globálním“. Takto chápaná globalita označuje novou situaci druhé moderny. Tento pojem tak zároveň spojuje základní důvody pro to, proč se standardní odpovědi první moderny staly pro druhou modernu nepoužitelnými a rozpornými, takže musí být nově založena, vynalezena politika pro druhou modernu.

Od tohoto pojmu globality se dá odlišit pojem *globalizace* jako (staromódně by se dalo říci: dialektický) *proces*, který vytváří nadnárodní sociální vazby a prostory, přehodnocuje lokální kultury a vyzvedává třetí kultury – „trochu toho, trochu onoho, to je cesta, jak na svět přicházejí novinky“ (Salman Rushdie). V tomto komplexním vztažném rámci se nově klade otázka *jak rozsahu*, tak i *hranic* uskutečňované globalizace, a to s ohledem na tři parametry:

- zaprvé rozšíření v *prostoru*;
- zadruhé stabilita v *čase*;
- zatřetí (sociální) *hustota* nadnárodních sítí, vazeb a toků ob-
raží.

V takovém pojmovém horizontu lze odpovědět na následující otázku: V čem spočívá historická specifčnost současné globalizace a její paradoxy na nějakém určitém místě (například ve srovnání s již od kolonialismu budovaným „kapitalistickým světovým systémem“, o němž pojednává Immanuel Wallerstein)?
 Specifčnost procesu globalizace dnes (tak jako v budoucnosti) spočívá v *empiricky* zjištěném *rozšíření, hustotě a stabilitě vzájemných regionálně-globálních vztažných sítí a jejich masnebiální sebedefinici tak jako v sociálních prostorech a obrazových tocích na kulturní, politické, vědecké a ekonomické úrovni*.³ Světová společnost tedy není žádná meganárodní společnost, která obsahuje a rozpusťší všechny národní společnosti, ale mnohosti a ne-integrovanosti se vyznačující světový horizont, jenž se otevírá tehdy, když je uveden do komunikace a jednání a je v nich udržován.

Skeptikové globality se ptají: Co je na tom nového? A tvrdí: Nic opravdu důležitého. Ale to je historický, empirický a teoretický omyl. Nový není pouze všední život a jednání přes národnostní hranice, v hustých sítích s vysokou vzájemnou závislostí a závazky; nové je sebevnímání této nadnárodnosti (v masmédiích, v konzumu, v turistice); nová je „Dezistnost“ společnosti, práce a kapitálu; nové je též globální ekologické vědomí nebezpečí a korespondující arény jednání; nové je neohraničené vnímání transkulturních odlišností ve vlastním životě se všemi sebeodporujícími si jistotami; nové je úroveň cirkulace „globálních kulturních industrií“ (Scott Lash/ John Urry); nové je také dospívání evropského státního útvaru, počet a moc nadnárodních aktérů, institucí a smluv; konečně nové je také rozsah ekonomické koncentrace, která je ovšem tlumena novou, hranice přeshahující konkurenci na světovém trhu.

Globalizace tedy znamená také: *ne-světový stát*. Přesněji: světovou společnost *bez světového státu a bez světové vlády*. Štíří se jako globálně dezorganizovaný kapitalismus. Neexistuje žádná hegemoniální moc a žádný mezinárodní režim – ani ekonomický, ani politický.

V horizontu tohoto rozlišování se tato eseje dělí na tři další části. V druhé části – *Co znamená globalizace?* – je v obrysech

³ To zdůrazňuje skupina kolem D. Helda. Die Globalisierung der Wirtschaft. In: Beck, U. (ed.): *Politik der Globalisierung*.

náčtrnuta multidimenzionalita, ambivalence a paradoxy globality a globalizace ve společenském, ekonomickém, politickém, ekologickém, kulturním ohledu a ty jsou konfrontovány navzájem. Jak ukazuje třetí díl – *Omyly globalismu* – může být formativní prostor, primát onoho politického ziskán pouze energickou kritikou globalismu.

Čtvrtý díl – *Odpovědi na globalizaci* – pro účely veřejného brainstormingu ukazuje jako protijed vůči panujícímu ochromení politiky deset východních bodů, jak přijmout politické výzvy globální éry a jak je možné na ně odpovědět.

Závěr tvoří Kasandrovské zdvižení prstu, co se stane, když se nic nestane: *brazilianizace Evropy*.

Druhý díl

CO ZNAMENÁ GLOBALIZACE? DIMENZE, KONTROVERZE, DEFINICE

Neúspěch kontrarevoluce

V implozivní fázi sovětského impéria řečnil Boris Jelcin, který byl tehdy ještě prezidentem Ruské sovětské federativní republiky, z obrněného vozu proti komunistickým pučistům k obyvatelstvu Moskvy a tato řeč nebyla přenášena sovětským rozhlasem (jenž byl v rukou starokomunistů), nýbrž přes satelit televizi CNN. V tomto historickém okamžiku politického rozhodnutí je jasně viditelný eklatantní význam globální informační sítě – symbolizované satelity. Národnostní informační suverenity jako část politické suverenity je vyřazena. Národní státy se už nemohou navzájem přepážít, jejich hranice střežené zbraněmi jsou perforovány – každopádně pokud jde o napojení na prostor globální komunikace: *„Majoritační globalizaci.“*

Otrávené maso tučňáků

Dlouho předtím, v šedesátých letech, našli biologové v mase tučňáků na jižním pólu vysoké koncentrace průmyslových jeďů, které – nejjákyrn způsobem – pronikly z výrobků a komínů chemických koncentrá do posledních koutů zdánlivě neporušené přírody. Konference o životním prostředí v Rio v roce 1992 tuto historickou zkušenost globální ekologické krize politicky konkretizovala a vyhrotila do formule a požadavku „udržitelného rozvoje“ („sustainable development“). Přestože je tento princip v politické praxi ve světě různými skupinami vykládán různě a následná konference v New Yorku v létě 1997 ukázala, k jak málo praktickým důsledkům takováto setkání vedou – existuje nyní (obsahově rozporné, a proto s nutností politického vyjednání) kritérium, na základě něhož se může poměřovat a kritizovat činnost hospodářských aktérů všude ve světě v takřka všech sférách ekonomiky (od konzumu přes produkci až k architektuře, dopravní politice, komunální politice atd.): *„ekologická globalizace.“*

Finanční žongléři

Před několika lety jeden mladý finanční žonglér nadnárodními spekulacemi na hraně zákona zruinoval jednu starou a ctihodnou

britskou banku, když v krátké době přišel o několik miliard liber. V džungli světového trhu se etablovala nová *virtuální ekonomika* nadnárodních peněžních toků, které jsou stále méně vázány na materiální základnu a jsou plozeny ve hře dat a informací. Z toho plynoucí nová spekulativní nebezpečí se vymykají národnostní kontrole, ba připravují národní hospodářství o jeho základy, aniž by byl na obzoru rámcový řád pro nadnárodní nebo globální ekonomiku: *ekonomická globalizace*.

Hlašení na berlínském letišti z Kalifornie

Je dvacet jedna hodin deset minut; na berlínském letišti Tegel sděluje hlas s rutinní vřídlostí unaveným čekajícím cestujícím, že jejich letadlo do Hamburku je konečně připraveno k odletu. Hlas patří Angelice B. z Kalifornie, jež sedí před svou obrazovkou. Hlasatelská služba berlínského letiště je po osmácté hodině obsluhována on-line z Kalifornie; a to z prosyých racionálních důvodů: zaprvé se tam nemusejí platit příplatky za noční služby; za druhé jsou mzdové (vedlejší) náklady na tuto činnost podstatně nižší než v Německu. Umožňuje to telekomunikace. Tak zaniká zdánlivě nezrušitelná premisa pracovního systému průmyslové společnosti: nutnost spolupracovat na určitém místě, aby vzniklo zboží nebo byly poskytnuty služby, již neplatí. Pracovní místa mohou být vyvážena, a přesto přitom zároveň zaměstnanci nadnárodně, nebo dokonce transkontinentálně, „koperují“ nebo v „přímém“ kontaktu s příjemci a konzumenty vykonávají určité služby. Jinými slovy: podobně jako se dá cesta kolem světa zorganizovat tak, že člověk na všech světadlech zazije jaro, lze teoreticky zorganizovat pracovní a výrobní procesy na zeměkouli tak, že je neustále vyplácen nejnižší tarif, a přesto je dosahováno žádoucího kooperativního výkonu: *globalizace pracovní kooperace, resp. produkce*.

Khaled, král raie

V únoru 1997 dosáhla *Aicha*, nejnovější hit alžírského přístěhovače Khaleda, zvaného také „Král raie“, vrcholu francouzských hitparád a byla zvolena nejlepší písní roku. Už jen fakt, že hymna o arabské dívce se hraje na všech velkých francouzských

rozhlasových stanicích (nejen v arabském zadním dvorku), je pozoruhodný. Symbolizuje příchod maghrebských migrantů do francouzského (popového) kulturního národa. Z pohledu zpoza hranic dokonce Khaled reprezentuje Francii. Jeho hudba okouzluje v tak rozdílných zemích, jako jsou Egypt, Izrael, a dokonce i v ultrakonzervativní Saúdské Arábii; lokální coververze existují v hebrejštině, turečtině a v hindi. Khaled hraje proti arabofoбии Západu. Jeho postava a hudba dokazují, že globalizace nemusí být jednosměrná ulice, ale že naopak regionální hudební kultury mohou získat význam a posluchače po celém světě: *kulturní globalizace*.

Globalizace je bezpochyby nejvíce používané – zneužívané – a nejméně definované, pravděpodobně nejméně pochopené, nejmllhavější a politicky nejučinnější slovo (heslo, předmet sporu) posledních, ale také následujících let. Jak ukazují náctnuté případy, je nutné rozlišovat rozdílné *dimenze* globalizace, totiž (bez nároku na dokonalost a rozlišovací ostrost) *kommunikačně-technickou, ekologickou, ekonomickou, pracovní-organizační, kulturní, občanskou-spoločenskou* dimenzi atd. Právě když se díváme na dimenzi, jež (téměř výlučně) stojí v centru veřejné debaty – ekonomická globalizace – obraz se rozhodně nevyjasní: Jde o přímé investice německých firem v zahraničí? O roli mezinárodně kooperujících velkých koncernů? Jde o *denacionalizaci* hospodářství, tedy o to, že i národní firemní etikety se stejně tak jako národní hospodářství obecně stávají fiktivními, že prosperita jednoho „národního“ průmyslu už déle nesouvisí s prosperitou (národních) státních občanů?

Jde o onu „virtuální ekonomiku“ peněz a finančních toků, které jako by se uvolnily od materiální základy produkce užité hodnoty? Nebo jde mnohem banálnější o to, že německé hospodářství se dostává pod tlak proto, že někde jinde se vyrábí levněji?

Poslední hledisko stojí v Německu v popředí nejčastěji a čas to je přeceňováno. To, že globalizace ve smyslu odbourávání pracovních míst v Německu a vývozu pracovních míst do zemí

¹ K jednotlivým otázkám: *Kommission für Zukunftsfragen. Zweiter Bericht. Bonn 1997.*

s nízkými mzdovými náklady se už v pozoruhodném měřítku odehrála, je relativizováno fakty. Tak tato forma globalizace – do-
sud – není významnou příčinou nezaměstnanosti.² Samozřejmě, konkurence špatně kvalifikovaných a placených pracovních míst v „tygřích státech“ Asie nebo východní Evropy jsou posízeny celé obory. Ale takové problémy s přízpusobováním mezinárodní děl-
bě práce se sotva dají projektovat na celé hospodářství, dotýkají se přibližně 10% pracovních míst. A německý vývoz do těchto zemí v posledních letech rovněž v průměru narostl. Výrazný ex-
port pracovních míst, který není zároven kompenzován dodateč-
nou vývozní poptávkou, není doložen.³ V této souvislosti hovoří mnozí o *internacionalizaci*, kterou odlišují od globalizace. Tím je míněno to, že obchodní vztahy se ještě stále dominantně odehrá-
vají mezi vysoce industrializovanými zeměmi *uvnitř* velkých hos-
podářských prostorů Evropy, Ameriky a pacifického prostoru.⁴

Ovšem otázka *Kdy* začala hospodářská globalizace? vede do trnitého houští. Mnozí datují počátek „kapitalistického světové-
ho systému“ (Immanuel Wallerstein) do 16. století, k počátku kolonialismu, jiní k příchodu mezinárodních koncernů. Pro jiné globalizace začíná odbouráním pevných směnných kursů, nebo zhroutením východního bloku...⁵

Možná tkví právě zde důvody, proč pojem a diskurs globa-
lizace jsou tak mlhavé. Definovat je se podobá pokusu přibít pudink na stěnu.

Nedá se přece jen společný jmenovatel vyfiltrovat z různých
dimenzí globalizace a souvisejících kontroverzí? Zřejmě ano.

² K mnohoznačnosti pojmu „globalizace“ viz Hirst, P., Thompson, G.: *Globalization in Question*. Cambridge 1996, s. 1–18.

³ Hengsbach, F.: *Wetlauf der Bessenen. Spiegel-Gespräch*, 10/1997, s. 40.

⁴ K tomu viz níže v tomto svazku.

⁵ Nástup globalizace je datován naprosto rozdílně.

Autor	Počátek	Téma
Mars	15. století	moderní kapitalismus
Wallerstein	15. století	kapitalistický světový systém
Robertson	1870–1920	multidimenzionalita
Giddens	18. století	modernizace
Perlmutter	konec konfliktu Východ-Západ	globální civilizace

K tomu srov. Pieterse, J. N.: *Der Melange Effekt*. In: Beck, U. (ed.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt/M. 1997.

Všobecně se vyvrací ústřední předpoklad první moderny, totiž představa *života a jednání v uzavřených a vůči sobě ohraničených prostorech národních států a jim odpovídajících národních společ-
nostech*. Globalizace znamená vlnmatelné mizení hranic všedního jednání v různých dimenzích hospodářství, informací, ekolo-
gie, techniky, transkulturních konfliktů a občanské společnosti, a tím celkem vzato něco zároven důvěrného a nepochopeného, těžce pochopitelného, což se však zásadně méně s vlnmatelnou radikality ve všední a vše nutí k přízpusobením a odpovědím.
peníze, technologie, zboží, informace, tedy „překračující“ hranice, jako by nebyly. Dokonce věci, osoby a ideje, které by vlády měly rády mimo zemi (drogy, nelegální přístěhovanci, kritika porušo-
vání lidských práv), si nalézají své cesty. V tomto chápání zna-
mená globalizace smrt vzdálenosti: vržení do často nechtěných, nepochopených nadnárodních forem života; nebo – pokud vy-
jdeme z definice Anthonyho Giddense⁶ – *jednání a (spolu)žití přes vzdálenosti (přes zdánlivě oddělené světy národních států, nábo-
ženství, regionů, kontinentů)*.

Zrušení vzdálenosti má tento následek: „Prostorová matrice světa již zaprvé neobsahuje žádná bílá místa a zadržuje umožňu-
je v zásadě orientaci pro každého, lhostejně k tomu, na kterém místě světa se on či ona může nacházet. Díky moderním komu-
nikacím a dopravním prostředkům je globalizace... v zásadě možná bez námahy.“ Stává se každodenní zkušeností, takřkajíc „provinciálním postojem. Odysea nebo robinzonáda jsou dnes ne-
představitelnými uměleckými formami vnímání světa, protože hrdinové jako Odysseus nebo Robinzon se stávají spíše směšný-
mi figurkami, když je zcela normální německo-americká školní výměna přes Atlantik a jsou organizovány protesty evropských parlamentářů proti francouzským jaderným pokusům v ob-
lasti, do které kapitán Cook putoval velkou část svého života...
Různé časy v mnoha světových regionech se transformují do jednoho jediného normovaného a normujícího světového času nejen proto, že díky moderním médiím může být, virtuálně nastolena současnost nesoučasných událostí, takže každá nesou-
časná, možná pouze lokální nebo regionální událost se stává částí světových dějin, nýbrž také proto, že synchronní současnost se

⁶ Giddens, A.: *Jenseits von Links und Rechts*, s. 23.

mění v diachronickou nesoučasnost, a tímto způsobem mohou být vyvolávány umělé řetězce příčina-následek. Vzniká, časově kompaktní svět. Události z různých oblastí světa a různého významu se nyní odehrávají na *jedné* časové ose, a ne již na mnoha rozdílných... Když ve Frankfurtu otevřijí devizová a akciová burza, jsou již známé závěrečné kursy v Tokiu a Singapuru nebo Hongkongu, a když v New Yorku na Wall Street začíná burzovní den, ví se o kursových tendencích evropských burz. Ještě jednodušší je to tehdy, když jsou devizoví makléři 24 hodin denně přítomni na různých burzách na světě, aby mohli mít být i ten nejmenší arbitrážní zisk... Ekonomicky už tedy svět není velký a rozlehlý se vzdálenými zeměmi, nýbrž těsný a malý s telekomunikačně propojenými (peněžními) trhy. Protože náklady na překonání prostoru a k tomu nezbytný čas jsou minimální, téměř se nepočítají.⁶⁷

*Globalizace zpočtybňuje základní premisu první moderny, totiž myšlenkovou figuru, kterou A. D. Smith označuje jako „metodologický nacionalismus“⁶⁸; kontury společnosti jsou myšleny jako dalekosáhle shodné s konturami národního státu. S globalizací ve všech dimenzích vzniká naproti tomu nejen nová rozmanitost vazeb a příčných spojení mezi státy a společnostmi. Dále se rozpadá struktura základních předpokladů, v nichž byly dosud společnosti a státy představovány, organizovány a žity jako *teritoriální, vůči sobě ohraničené jednotky*. Globalita znamená: jednotka národního státu a národní společnosti se rozpadá; vytvářejí se nové mocenské a konkurenční vztahy, konflikty a překryvy mezi národnostními jednotkami a aktéry na jedné straně a nadnárodními aktéry, identitami, sociálními prostory, situacemi a prostory na straně druhé.*

⁶⁷ Altvater, E., Mahnkopf, B.: Die globale Ökonomie am Ende des 20. Jahrhunderts. In: *Widerspruch*, 31, 16. Jg. 1996, s. 21.

⁶⁸ Smith, A. D.: *Nationalism in the Twentieth Century*. Oxford 1979, s. 191.

IV. OTEVŘENÍ SVĚTOVÉHO HORIZONTU: K SOCIOLOGII GLOBALIZACE

„Buržoazie prostřednictvím svého vykořisťování světového trhu zformovala produkci a spotřebu ve všech zemích kosmopolitně. K velké lítosti reaktionářů vzala průmyslu národní půdu pod nohama. Prastaré národní průmysly byly zničeny a jsou denně ničeny. Jsou vytlačovány novými průmysly, jejichž nástup je životní otázkou pro všechny civilizované národy... Na místo staré lokální a národní soběstačnosti a uzavřenosti nastupuje všestranné spojení, všestranná závislost národů na sobě. A to jak v materiální, tak i v duševní produkci. Duševní produkty jednoho národa se stávají společným majetkem. Národní jednostannost a omezenost je stále více a více nemožná a z mnoha národních a lokálních literatur se vytváří literatura světová.“⁶⁹

Toto není citát z neoliberálního manifestu z roku 1996, nýbrž z *Kommunistického manifestu* Marxe a Engelse, jenž byl zveřejněn v únoru 1848. Z něj se dá vyčíst mnohé: zaprvé, že už tvůrci *Kommunistického manifestu* přímo hymnicky oslavovali revoluční roli „buržoazie“ ve světových dějinách; zadruhé, že debata o „vykořisťování světového trhu“ je staršího data, než jak to chce vidět krátkodobá paměť veřejných debat; zatřetí, že ve svých základních předpokladech se ironicky neoliberální a protomarksistické pozice podobají; a že v neposlední řadě je národnostní pohled, který dosud dominoval v sociálních vědách, zpochybněn už v jejich počáteční fázi v politickém víru přicházejícího průmyslového kapitalismu.

⁶⁹ Marx, K., Engels, F.: Manifest der Kommunistischen Partei. Cit. die Marx, K.: *Die Frühschriften*. Stuttgart 1971, s. 529.

1. Sociologie jako síla intelektuálního řádu – kontejnerová teorie společnosti

„Moderní“ sociologie je, když otevřeme jednu z jejich učebnic, „moderní“ vědou o „moderní“ společnosti. Přičemž schéma rozčlenění sociálního prostoru, o kterém se uvažuje mlčky a konformně zároveň, lze nazvat *kontejnerovou teorií společnosti*.

Zaprve podle něj společnosti předpokládají – politicky a teoreticky – „*státní ovládnutí prostoru*“ (J. Agnew a S. Corbridge). To znamená: sociologický pohled následuje pořadající autoritu – moc a vládu – národního státu. To je vyjádřeno v tom, že společnosti jsou (z definice) podřízeny státům; společnosti jsou *státní* společnosti, společenský řád znamená státní řád. Tak se hovoří ve všedním životě i ve vědě o „francouzské“, „americké“, „německé“ společnosti. Kromě toho je onen pojem politického spojen ne se společností, ale se státem, což v dějinách v žádném případě neplatilo vždy (jak ukazuje M. Viroli²). Teprve v této myšlenkové a institucionální architektuře se „moderní“ společnosti stávají jednotlivými, vůči sobě ohraničenými společnostmi. Jsou uschovány v mocenském prostoru národních států *jako v kontejneru*. Na druhou stranu jsou „moderní“ společnosti na základě své definice nepolitickými; zatímco politické jednání je samozřejmě umístěno pouze v prostoru státu.

Toto schéma řádu zadržuje neplatí pouze směrem ven, ale i dovnitř. Ve vnitřním prostoru směrem ven se ohraničitelná singulární společnost směrem dovnitř dělí do vnitřních totalit, které jsou zamýšleny a analyzovány jednak jako *kollektivní identity* (třídy, stavy, náboženské a etnické skupiny, ohraničitelné formy života mužů a žen), jednak jsou podle metafory organizovanému „*sociální systému*“ rozdělené a uspořádané navržený a vy-diferencovány do vlastních světů hospodářství, politiky, práva, vědy, rodiny atd. s jejich vlastními „logikami“ („kódy“). Vnitřní homogenita je v zásadě vytvářena státní kontrolou. Všechny typy sociálních praktik – produkce, kultura, řeč, pracovní trh, kapitál, vzdělání – jsou normovány, stvrzovány, ohraničeny, racionaliz-

² Tak byl například v rané italské renesanci pojem politického úzce spojen se společností; viz Viroli, M.: *From Politics to Reason of State: The Acquisition and Transformation of the Language of Politics, 1250–1600*. Cambridge 1992, s. 2.

zovány, přinejmenším však označovány (národní hospodářství, národní jazyk, literatura, veřejnost, dějiny atd.) národním státem. Stát vytváří jako „kontejner“ teritoriální jednotku, v níž jsou sbírána data do systematických statistik o hospodářských a sociálních procesech. Tímto způsobem se kategorie státního sebepozorování stávají kategoriemi empirických sociálních věd, takže potvrzují sociálněvědní byrokratické definice reality.

Zařetí s tímto obrazem směrem ven a dovnitř ohraničených, uspořádaných, národním státem ustavených jednotlivých společností koresponduje *evoluční sebeobraz* a sebevědomí moderních společností. Být moderní znamená být dominantní. Tento univerzalistický nárok se vyjadřuje jako nárok na „osvobození lidí z nezletilosti vzniklé vlastním zaviněním“ (I. Kant) v nastolení základních práv a pravidel demokratické seberegulace. Navíc se tento nárok na obšírnější projevuje nejprve v dějinách evropského kolonialismu a imperialismu plných násilí, pak po druhé světové válce v takzvané „rozvojové politice“ a „teorii rozvoje“ či „teorii rozvojových zemí“. Není náhodou, že slovo „modernizace“ se objevuje poprvé na počátku padesátých let v názvu jedné knihy o *Modernizaci rozvojových zemí*. Empirické sociální a politické vědy se podle toho chápou jako političtí lékaři či sociální inženýři tohoto procesu a přicházejí se „sociálními indikátory“, které zdánlivě dovolují učinit stupně, úspěchy modernizace měřitelnými, kontrolovatelnými a regulovatelnými pro národněstátní aktéry.

Nechci se profilovat levnou kritikou, axiomatika národněstátně nastavené sociologie první moderny je však debatami posledních let značně ořesena. Její programový pohled, obzvlášť pokud jde o organizovanou výzkumnou praxi a hluboce zakotvené kontroverze, je ale stále dominantní i v Německu. Především však tato kontejnerová teorie společnosti umožňuje, ba přímo vynucuje reflexi vzniku sociologie v počáteční fázi národního státu v Evropě 19. století a raného 20. století. Spojení mezi sociologií a národním státem sahá tak daleko, že obraz „moderně“ uspořádaných jednotlivých společností, který byl s politickým organizacním modelem národního státu závazný, byl prostřednictvím fakticky fundamentálního definčního nároku sociálněvědních klasiků zabsolutizován do přesvědčivého obrazu společnosti. Bez ohledu na všechny jejich difference sdílají klasické

moderní sociální vědy jako Emile Durkheim, Max Weber, a do konce i Karl Marx teritoriální definici moderní společnosti,³ tedy národnostní společenský model, jenž je dnes ořísen globalitou a globalizací. Pokud se dnes všude spenglerovsky mumlá o zániku, pak to má dozajista něco společného i s tím, že společnost a sociologie vězí v „*teritoriální pasti*“ (Agnew/Corbridge) ztožnění národního státu a společnosti. Svět však nezaniká, protože – jak už to jakoby sám proti sobě formuloval Max Weber – světlo velkých kulturních problémů svítí dál a též vědci se cítí být nuceni podstatně změnit své myšlení a nově se terminologicky přizpůsobit a orientovat v ne-integrované mnohosti světa bez hranic.

Abychom si tento základní předpoklad vůbec uvědomili, abychom ho objasnili, bylo by užitečné vyvinout a vysvětlit *alternativy*. Sociologii globalizace si lze představit jako volný, rozporuplný shluk disidentů národnostní řádové sociologie. Jedná se – ve vztahu k mainstreamu – dosud spíš o deviantní teorie a výzkumné přístupy, směry výzkumu, často také teprve o sliby výzkumu, jež vznikly ve zcela rozdílných kulturních a tematických kontextech (od výzkumu migrace přes mezinárodní analýzu tříd, mezinárodní politiku, teorii demokracie až po cultural theory a sociologii velkoměsta), vzájemně si různě odporují, ale přesto tím či oním způsobem prolamují bariéru národnostního myšlení; a to sice – na to je zde kladen důraz – méně v kritice než tím, že stavějí a vypracovávají myšlenkové alternativy. Jinými slovy: společenskovevní debata o globalizaci se dá chápat a rozvíjet jako plodný střet o to, které základní předpoklady, obrazy sociální, které *jednotky analýzy* mohou *nahradiť* národnostní axiomatiku.

Myšlení a výzkum v rámci koncepce národního státu rozdělené a uspořádané představovaných společenských světů vytlučuje všechno, co spadá mezi tyto vnitřní a vnější řádové kategorie. Toto mezi-kategoriální – ambivalentní, mobilní, prchavé, zároveň Být-tady-a-tam – je teprve v rámci výzkumu migrace odkrýváno v *přístupech nadnárodních sociálních prostorů*.

Zadruhé teorie světového systému radikalizuje tuto přechodovou perspektivu do protipředpokladu, že veškeré sociální jednání se odehrává v *přesahujícím* rámci – kapitalistického světo-

vého systému – ve kterém pak dochází k pokračující dělbě práce a nerovnostem.

Tento pohled na světový systém je zatřetí relativizován tím, co politolog James Rosenau nazývá „dvěma světy světové politiky“, totiž představou, že neexistuje jedna globální společnost, nýbrž nejméně *dvě* vzájemně si konkurující: společnost (národních) států a nejrůznější nadnárodní organizace, aktéři, skupiny, indivia, jež budují a vyztužují sociální vztahné sítě.

Ve všech dosud jmenovaných přístupech tím či oním způsobem vznikají nadnárodní prostory jednání díky tomu, že *aktéři* je zaplňují, produkují a udržují. V teorii rizikové světové společnosti nastupuje začtvrté na místo základní jednotky účelového jednání kategorie *nechtěných vedlejších důsledků*. Jsou to tedy *globální rizika* (jejich sociální a politická konstrukce), tedy různé ekologické krize (definice krizi), co způsobuje nové entropie a turbulence ve světě.

Ve výzkumech, které vycházejí z *cultural theory*, je zapáté nahrazen především *předpoklad linearit* a *disjunkce* (bud-anebo), který je základem národnostní axiomatiky, *předpokladem konjunkce*: *globalizace a regionalizace*, spojování a fragmentace, *centralizace a decentralizace* jsou proto dynamiky, jež spolu souvisejí jako dvě strany jedné mince.

Zašesté jsou v úvahách o *nadnárodní občanské společnosti* viditelné sociokulturní procesy *zkušenosti*, *konflikty a identity*, jež se orientují na „model jednoho světa“, na nadnárodní sociální hnutí, na globalizaci „zespodu“, na nové světoobčanství. Tady se rozkládá axiomatika, jež modernu ztožňuje s nepolitickou společností. Světová společnost bez světového státu znamená *nepoliticky organizovanou* společnost, v níž pro demokraticky nelegitimované nadnárodní aktéry vznikají nové možnosti jednání a moci. To znamená, že se otevírá nový nadnárodní prostor morálního a subpolitického, jako se to ukazuje například v bojkotu zboží, ale i v otázkách transkulturní komunikace a kritiky.

Tyto základní ideje postnárodních, nadnárodních obrazů společnosti a prostřednictvím nich vyznačené jednotky zkoumání by nyní měly být v obrysech načrtnuty; přitom budou „vývojové logiky“ dynamiky globalizace konfrontovány a tímto způsobem bude ukázán komplexní obraz – i vnitřní rozpory – sociálněvědní debaty o globalizaci.

³ Smith, *Nationalism*, s. 191.

nebezpečí zakládají globální společnosti; nejen to ospravedlňuje debaty o světové rizikové společnosti.¹⁵

Způsob, jak je postnárodní sociální realita výše zmíněnými autory konceptuálně uchopena a rozvíjena, se – při všech protikladech – překrývá v jednom podstatném bodě: všichni vytvářejí z toho, že i nadnárodní sociální prostory vznikají pouze prostřednictvím zamýšleného jednání; nebo, v mírnější podobě, předpokládají účelové aktéry a instituce. Tento předpoklad je opuštěn s teorií světové rizikové společnosti, jež říká: není děje možné externalizovat vedlejší důsledky a nebezpečí vysoce rozvinutých průmyslových společností. Jako rizikové konflikty zpočtybňují institucionální nástroje. Je zde rozvíjen názor, že nadnárodní sociální prostory jsou konfliktně a taktikajíc záhadně „za zády lidí“ tvořeny i prostřednictvím nechtěných, popíraných poháňovaných nebezpečí.

Toto chápání je, jak se zdá, v rozporu s námitkou, že i nezanýšlené důsledky musejí být vědomé, pokud chtějí politicky působit. To nemá být popřeno. A přece se politicko-ekonomické turbulence světové rizikové společnosti dají pochopit jen tehdy, když je zřejmé, že veřejně projednávaná nebezpečí představují jakousi „negativní měnu“. Jsou to mince, které nikdo nechce, ale které přesto všude nacházejí přístupové cesty, vynucují si pozornost, iritují, podkopávají, mění to, co se zdálo být pevně ukotveno v normalitě.

Podívejme se jen na nejnovější tragikomedii nemoci šlenných krav v Evropě. Kdo v horním Bavorsku, které bylo zajištěno proti nakaze šířící se z Británie mnoha hranicemi a politickými sliby ochrany, navštívil v létě 1997 hostinec a otevřel jídelní lístek, na toho se usmíval místní rolník v důvěrně známém oděvu se svým dobytčím a dětmi. Tato fotka a odkaz, že steak, který je velice chutný, je z masa z krávy na fotografii, měly obnovit důvěru, která byla zničena zprávami o údajně britské nemoci šlenných krav. Dají se rozlišit tři typy globálních nebezpečí:¹⁶

Zaprve konflikty o „bads“, které jsou vytvářeny jako rub „goods“, tzn. bohatstvím podmíněná ekologická devastace a tech-

¹⁵ Held, D.: Demokratie, Nationalstaat und die globale Weltordnung. In: Beck, U. (ed.): *Politik*.

¹⁶ K tomu a k následujícímu Beck, Riskogesellschaft; Ibid., Gegengifte: Die organisierte Unverantwortlichkeit. Frankfurt/M. 1988.
¹⁶ K tomu podrobněji viz Beck, U.: Weltrisikogesellschaft. In: Jaeger, C. C. (ed.): *Umweltsoziologie. Sonderheft der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. Opladen 1996, s. 119–147.

nicko-industriální nebezpečí (jako ozónová díra, sklenkový efekt, ale i nepředvídatelné a nevypočítatelné důsledky genetického inženýrství a šlechtění).

Zadruhé chudobou podmíněná ekologická devastace a technicko-industriální nebezpečí. Komise pod vedením Harlem Brundtlandové poprvé poukázala na to, že ničení životního prostředí není pouze stínem nebezpečí růstové moderny, ale že naopak existuje těsná souvislost mezi chudobou a ničením životního prostředí. „Nerovnost je nejdůležitější ekologický problém planety, je to zároveň její nejdůležitější ‚rozvojový‘ problém.“¹⁷ Potom tedy integrovaná analýza populačních trendů, způsobů výživy, úbytku druhů a genetických zdrojů, energie, průmyslu a lidského osídlení ukazuje, že toto všechno spolu souvisí a není možné to studovat nezávisle na sobě.

„Mezi ničením životního prostředí jako důsledkem blahobytu a ničením životního prostředí jako důsledkem chudoby,“ píše Michael Zürn, „však existuje podstatný rozdíl: zatímco mnoho bohatstvím podmíněných ekologických ohrožení vychází z externalizace výrobních nákladů, jde u chudobou podmíněné ekologické devastace o sebe devastaci chudých s vedlejšími důsledky i pro bohaté. Jinými slovy: bohatstvím podmíněná devastace životního prostředí je na zeměkouli rovnoměrně rozložena, zatímco chudobou podmíněná devastace se dotýká především jednoho místa a internacionalizuje se teprve ve formě střednědobých vedlejších následků.“¹⁸

Nejznámějším příkladem je kácení tropických deštných pralesů, kterých v současné době ročně ubývá okolo 17 milionů hektarů; dalšími příklady jsou jedovaté odpady (i importované) a zastaralé technologie (např. v chemickém nebo jaderném průmyslu), v budoucnosti i genový průmysl, stejně tak jako genové-technologicky a humánně-geneticky výzkum. Tato nebezpečí vznikají z kontextu započatých a přerušovaných modernizačních procesů. Tak se šíří průmysly, které mají technologický potenciál ohrožení životního prostředí a života, aniž by tyto země disponovaly in-

situacijními a politickými prostředky k zabránění možných devastací.

U bohatstvím a chudobou podmíněných nebezpečí se jedná o „normalitní“ nebezpečí, která většinou vznikají z použití neexistujících nebo nedostatečných norem péče a bezpečnosti, která jsou právě proto ve světě kontinuálně aplikována.

Zatřetí jde o zbraně hromadného ničení, jejichž nasazení je narušil od prvních dvou případů spojeno s výjimečnou situací války. Ani po konci konfrontace Východ-Západ nejsou nebezpečí regionálního nebo globálního sebezničení nukleárními, chemickými nebo biologickými zbraněmi v žádném případě eliminována, spíše se dostala zpod kontrolní struktury – atomového patu supervelmocí.

K nebezpečím vojensko-státní konfrontace se přidávají nebezpečí (objevujícího se) fundamentalistického nebo soukromého *terrorismu*. Stále méně se dá vyloučit, že v budoucnosti ne pouze státně-vojenské, nýbrž i soukromé držení prostředků hromadného ničení a stejně tak i pro ně dosažitelný (politický) výhrůžný potenciál se stanou novými zdroji nebezpečí světové rizikové společnosti.

Tyto rozdílné skupiny globálních nebezpečí se mohou doplňovat a zosilňovat; izn. je nutné se ptát na vzájemné působení mezi ekologickou devastací, válkami a účinky přerušené modernizace. Jakým způsobem usnadňují ekologické devastace války – at už v případě, že ozbrojený konflikt vypukne o životně nutné zdroje (např. vodu) nebo že ekologičtí fundamentalisté na Západě volají po použití vojenské síly k zastavení devastací životního prostředí (jak je to například požadováno k ukončení kácení tropických pralesů)?

Je lehce představitelné, že země, která žije v rostoucí chudobě, maximálně exploatuje životní prostředí. V zoufalství (nebo i k politickému zastření zoufalství) může se zbrojním potenciálem sáhnout po cizích zdrojích přežití. Ekologické devastace (např. zaplavy v Bangladéši) mohou vyvolat masové uprchlické vlny, které mohou vést k válečným konfliktům. Nebo válčící, pořádkou ohrožené státy mohou sáhnout k „poslednímu prostředku“, zničení svých či cizích atomových elektráren a chemických továren, aby přilehlé regiony a velkoměsta ohrožily atomovou destrukcí. Fantazii, hororovým scénářům, jež spojují zdroje

¹⁷ United Nations 1987, s. 6.

¹⁸ Strov Zürn, M.: Globale Gefährdungen und internationale Kooperation. In: *Der Bürger im Staat*, 45/1995, s. 51. Mýšlenky a údaje těchto typologií pocházejí od něj.

nebezpečí, se meze nekladou. Zürn mluví o „spirále nicení“, jejíž efekty se mohou nakumulovat do velké krize, do níž ústí všechny další krizové jevy.

Přesně to má na mysli diagnóza světové rizikové společnosti. Jmenovaná globální ohrožení podtrývají nosné pilíře tradičního bezpečnostního kalkulu: škody ztrácejí své prostorové-časové ohraničení – jsou globální a trvalé; škody lze sotva připisat někomu, kdo by za ně byl zodpovědný – princip příčiny ztrácí svou ostrost; škody již také nemohou být finančně kompenzovány – je nesmyslné se pojišťovat proti worst-case účinkům globální spirály ohrožení. Konsekvence neexistují ani žádné plány pro následný postup, pokud by došlo k nejhrošší variantě.

Již na tomto pohledu je zřejmé, že globální nebezpečí jako taková neexistují, že se spíš mísí a jsou svázána s národnostními konfliktky, etnickými konfliktky a problémy dotýkajícími se chudoby, které se ve světě objevují obzvlášť po konci konfliktu Východ-Západ. Takto se v postsovětských republikách spojuje neléčitelná diagnóza ekologických devastací s politickým odmítáním imperiálního využívání přírodních zdrojů. Debata o „vlastní půdě“ se v tomto smyslu stává zároveň nárokováním si práva na přírodní zdroje a státní suverenitu.

I debata o světové rizikové společnosti může svádět k přeecenění relativní specifčnosti ekologických krizí do monokausálního a jednodimenzionálního pohledu na globální společnost. Oproti tomu je nezbytné zdůrazňovat specifčnost *nedobrovolné politizace* všech společenských oblastí jednání prostřednictvím rizikových konfliktů.

Vnímání nebezpečí otevírají zdánlivě pevně zakonzervované automatismy pro společenské rozhodování. Témata, o kterých se bez ospravedlnění vyjednávalo a rozhodovalo za zavřenými dveřmi pracoven manažerů a vědců, náhle musejí být ospravedlnována ve veřejných kontroverzích. Tam, kde se zdálo, že se rozhoduje samostatně, se nyní ukazují ti, kdo jsou za dané rozhodnutí odpovědní, a tito lidé možná dokonce pod tlakem veřejnosti přiznají chyby a seznámí ji se zavřenými alternativami. Jinými slovy, technokracie nebezpečí nechťeně vytváří politický profíed proti své vlastní samostatnosti: nebezpečí, která bez ohledu na tvrzení příslušných činitelů, že všechno mají pod kontrolou, jsou veřejně známá, otevírají prostory politického jednání.¹⁹

d. Proč je teze o mcdonaldizaci světa nesprávná: paradoxy kulturní globalizace

Rozvoj světového trhu, argumentuje např. Kevin Robins, má dalekosáhle důsledky pro kultury, identity a životní styly.²⁰ Globalizace ekonomického jednání je provázána vlnami kulturní transformace, procesem, jenž se nazývá „kulturní globalizace“. Přitom dozajista jde i o fabrikaci kulturních symbolů – proces, jenž se však dá pozorovat už dlouho. Dokonce části sociálních věd stejně tak jako veřejnosti přijaly pro tuto oblast pohled, jež lze zjednodušit do teze o *konvergenční globální kultury*. Heslem je *mcdonaldizace*. Podle ní se stále více prosazuje univerzalizace ve smyslu sjednocení životních stylů, kulturních symbolů a národních způsobů jednání. V dolnobavorské vesnici, stejně tak jako v Kalkatě, Singapuru nebo ve favelas v Rio se sleduje seriál Dallas, nosí se blue jeans a kouří se marlboro jako znamení „volné, nedotčené přírody“. Stručně řečeno, globální kulturní průmysl znamená stále více *konvergenční* kulturních symbolů a forem života.

Ředitel Euro Disneylandu říká: „Charakteristické rysy Disneyho platí univerzálně. Pokuste se přesvědčit italské dítě, že „topolino“ – italské jméno pro Mickey Mouse – je americká postavička, a neuspějete.“²¹

Diskurs světového trhu má v této perspektivě jako základ negativní utopii. V míře, v níž jsou do světového trhu integrovány i poslední koutky světa, sice vzniká *jedni svět*, ale ne jako uznání mnohosti, vzájemné otevřenosti, tedy pluralisticko-kosmopolitní image sebe a jiných, nýbrž právě naopak jako *svět jednoho zboží*. V něm jsou lokální kultury a identity vykořeněny a nahrazeny symboly světa zboží, jež vznikají v reklamách a image designu velkých koncernů. *Být se stává designem* – a to celosvětově.

¹⁹ Že jsou tyto možnosti nebezpečí aspoň částečně politicky využity, do svědčuje např. množství mezinárodních dohod a zákonů v této sféře, jež v posledních deseti letech enormně stouply; k šancím globalizace i k politizaci prostřednictvím rizik více níže v tomto svazku.

²⁰ Robins, K.: Tradition and Translation: National Culture and its Global Context. In: Corner, J., Harvey, S. (eds.): *Enterprise and Heritage: Crosscurrents of National Culture*. London 1991, s. 28.

²¹ Cit. ibid.

Lidé jsou to, co kupují (co mohou kupovat). Tento zákon kulturní globalizace platí – tak zní argumentace – dokonce i tam, kde je kupní síla téměř nulová. S kupní silou končí *sociální* lidství, hrozí, začíná vyloučení. *Exkluzí* zní rozsudek pro ty, kteří vypadávají z principu Byt-rovná se-design.

Koncerny, jež zaměřují tržní panství na fabrikaci univerzálních kulturních symbolů, využívají světa informačních technologií, který je bez hranic a o kterém bájí např. Rosenau, po svém. Satelity umožňují překonat všechny národní a třídní hranice a implantovat vypiplaný svět bílé Ameriky do srdcí lidí ve všech koutech světa. Logika ekonomického jednání učiní zbytek.

Globalizace, ekonomicky chápáno, minimalizuje náklady a maximalizuje zisky. Dokonce i malé segmenty trhu a jim odpovídající životní styly slibují, univerzalizované přes všechny kontinenty, aplaus na Wall Street. Transregionální tržní plánování je proto kouzelné slůvko reklamních a manažerských kruhů globálních kulturních industrií. Tam, kde náklady v produkci globálně způsobilyh symbolů rostou, se nabízí globalizace jako východisko a jako příslib brzkého ziskového ráje.

„Dochází ke kulturní a sociální revoluci jako důsledku hospodářské globalizace,“ řekl jeden hlasatel v CNN. „Úředník v Americe je již zasažen stejně tak jako muž na ulici v Moskvě nebo manažer v Tokiu. To znamená: co děláme v Americe a pro Ameriku, má platnost pro celý svět. Naše zprávy jsou globální zprávy.“

Konec svobodných, rebelických informací?

Ve zlatokopecké náladě, jež vznikla na světových trzích s informacemi a vedla a nadále vede k mocným koncentracím pohybů, vidí bdělí blížící se konec svobodných, rebelických informací. A kdo by mohl tyto obavy lehkomyslně odmítnout?

„Globální informační infrastruktura pokrývá zeměkouli jako pavučina,“ píše Ignatio Ramonet, „využívá výhody digitalizace a urychluje propojitelnost všech komunikačních služeb. Podporuje obzvláště spojení tří technologických sfér – počítače, telefonu a televize – které se integrují v multimédiích a internetu. Celosvětově existuje 1,26 miliard televizních diváků (z nichž více než 200 milionů vlastní kabelovou televizi a ca 60 milionů digitální

televizi), 690 milionů majitelů telefonů, z toho 80 milionů v mobilní síti, a přibližně 200 milionů majitelů počítačů, z nichž je 30 milionů připojeno k internetu. Předpokládá se, že v roce 2001 bude více internetových než telefonních připojení, počet uživatelů internetu se bude pohybovat mezi 600 miliony a 1 miliardou a World Wide Web bude mít více než 100 tisíc komerčních stránek. Obrat komunikačního průmyslu, jenž v roce 1995 tvořil 1 000 miliard dolarů, by se mohl v pěti letech zdvojnásobit, a tím by tvořil zhruba 10% světového hospodářství. Giganti počítačové, telefonní a televizní branže vědí, že zisky v budoucnosti spočívají v sondážních oblastech, které před jejich fascinovanými, lačnými očima otevírá digitální technologie. Přitom je jim známo, že jejich teritorium nebude v budoucnu chráněno a hladově na ně hledí giganti sousedních sektorů. V mediální sféře vládně nemilosrdná válka. Ten, kdo byl v telefonní branži, teď chce vyrábět i televize a naopak. Všechny vytvářením sítě se zabývajících firem, především těch, jež provozují zásobovací sítě (elektrický proud, telefon, voda, plyn, železnice, dálnice atd.), se zmocnila zlatá horečka a chtějí si zajistit podíl na multimediálním koláči. Všude ve světě spolu bojují titíž konkurenti, mocné firmy, které se staly novými vládci světa: AT&T, celosvětový lídr v telefonní oblasti, duo MCI (druhá největší telefonní síť v USA) a BT (dříve British Telecom), Sprint (třetí největší operátor pro dálkovou spojení v USA), Cable & Wireless (která kontroluje hlavně Hongkong Telecom), Bell Atlantic, Nynex, US-West, TCI (nejdůležitější provozovatel kabelové televize), NTT (největší japonská telefonní společnost), Disney (jenž koupil televizní stanici ABC), Time Warner (kterému patří CNN), News Corp., IBM, Microsoft (lídr v oblasti software), Netscape, Intel atd... Vládnoucí logika této mutace kapitalismu není hledání spojení, ale převzetí firmy, které má za cíl zajistit na trhu permanentních a nepředvídatelných technologických urychlení a překvapivých spotřebitelských úspěchů (například internetový boom) know-how těch, kdo se již etablovali na trhu... Aby nabízené infrastruktury byly k užítíku pro *user*, musí komunikace cirkulovat bez překážek kolem světa tak volně, jak fouká vítr nad oceány. To je důvodem pro to, že Spojené státy (největší producent nových technologií a sídlo nejdůležitějších firem) za účelem globalizace hospodářství celou svou vahou prosazují deregulaci, aby dosáhly toho, aby co možná

nejvíce zemí otevřelo hranice „volnému toku informací“, rozmějí gigantů amerického mediálního a zábavního průmyslu.“²²

Bílá Klobása Havaj: nový význam lokálního

Avšak *Le Monde diplomatique*, z něhož je vybrán tento citát, je živoucím popřením této černé vize ekonomicky zprostředkovaného informačního světového panství, jež údajně hrozí. Tento nesmlouvavý, levicově-kritický časopis rovněž umně využívá možnosti světového informačního trhu, vychází ve více jazykových mutacích a dokázal svůj náklad (proti trendu u tištěných médií) v posledních letech více než zdvojnásobit (byť výsledný náklad klesl o 100 tisíc a ve stejné době klesly příjmy z reklamy).

Rozšířená teze lineárního růstoucí konvergence kulturních obsahů a informací, jež souvisí s koncentračními tendencemi na světových mediální trzích, opomíjí *paradoxy a ambivalence* teoreticky vypracované a empiricky zkoumané *cultural theory*, nebo staromódně řečeno: *dialektiku* kulturní globalizace. Jak obvykláší Roland Robertson, jeden z otců teorie a výzkumu kulturní globalizace, stále zdůrazňuje, u globalizace se jedná vždy také o *lokalizaci*. Obraz uzavřených singulárních společností a jim odpovídajících kulturních prostorů *cultural studies* zavrhují a popisují imanentní „dialektický“ proces kulturní „globalizace“, v němž je *současně protichůdné možné a skutečné*. Základní úsudek zní: globalizace neznamená automaticky a jednostranně jednodimenzionální globalizaci – což je jeden ze stále se objevujících zdrojů nedorozumění v této debatě. Spíše pod vládou „g-word“ dochází naopak všude k *novému zdůraznění lokálního*.

Globalizace znamená nejen de-lokalizaci, nýbrž předpokládá re-lokalizaci, vychází z ekonomického kalkulu. „Globálně“ – do slovné vzato – nemůže produkovat nikdo. A právě „globálně“ produkující a své produkty prodávající firmy musejí vyvíjet *lokální vazby*: zaprvé musí svou produkci postavit na lokální nohy a zadržet také globálně prodejné symboly musejí být „odčerpávány“ ze surovin lokálních kultur, které proto zůstávají živoucí, vášnivé a rozdílné a jsou v rozkvětu. „Globální“ znamená „na více místech zároveň“, tedy *translokální*.

²² *Le Monde diplomatique*, 11. 4. 1997.

Není proto divu, že tento lokálně-globální nexus v kalkulu velkých koncernů hraje ústřední roli. Coca-Cola a Sony popisují své strategie jako „*globální lokalizaci*“. Jejich šéfové a manažeri zdůrazňují, že v globalizaci nejde o to stavět továrny po celém světě, nýbrž o to stát se součástí místní kultury. „Lokalismus“, zní přiznání, podniková strategie, jež s praktikovanou globalizací získává na významu.

Tyto imanentní hranice lineární kulturní globalizace ve smyslu sjednocení světa podle vzoru mcdonaldizace si lze uvědomit při pohledu na možný extrém. Jedna – domyšleno do konce – univerzalizovaná světová kultura, ve které na jedné straně zanikají lokální kultury, na druhé straně všichni konzumují (jedi, spí, milují, oblekají se, argumentují, sní atd.) podle jednoho schématu – dokonce i kdyby to činila čistě podle světa příjmových tříd – by byla koncem trhu, koncem zisku. Hlavně obyvatelými krizemi ořřasany světový kapitalismus vyžaduje lokální mnohost a rozpornost, aby mohl prostřednictvím nezbytých produktů a tržních inovací obstát ve světové konkurenci.

A přece de-lokalizace a re-lokalizace neznamená automaticky renesanci lokálního. Řečeno s Bavoráky: oslava bílé klobásy „Weirwurst“, „Löwenbräu“ a typických kožených kalhot „Lederhose“ neznamená při přechodu do globální éry spásu. Oživení lokálního koloritu totiž pouze podtrhne de-lokalizaci. Re-lokalizace, jež taktikajíc působí proti nekonečné de-lokalizaci, se nedá ztožnit s *lineárním a-tak-dál tradicionalismem* a nemůže být praktikována jako omezený provincialismus. *Vztažený rámec, v němž se musí osvědčit význam lokálního, se mění*.

De-lokalizace a re-lokalizace úhrnem mají určité mnohostranné konsekvence, především však tu, že lokální kultury se již nemohou ospravedlňovat, definovat a obnovovat v obrňování se vůči světu. Namísto tohoto zkratkovitého – jak říká Anthony Giddens – ospravedlnění tradic tradičními prostředky (které nazývá jako „*fundamentalistické*“) nastupuje tlak k re-lokalizaci de-traditionalizovaných tradic v *globálním kontextu*, v translokálním výměně, dialogu, konfliktu.

Krátce řečeno, dochází k ne-traditionalistické renesanci lokálního, jestliže se podarí lokální zvláštnosti globálně zařadit a v tomto rámci konfliktně obnovit. Bavorsky a ironicky řečeno, pokud bílou klobásu, pak *bílou klobásu Havaj*.